

Турсуной Эргашева**Фискал институт гуманитар фанлар
ва инглиз тили кафедраси ўқитувчиси**tursunoyergasheva99@gmail.com

+998995600199

Солиққа оид терминологик бирикма ва атамаларни шакллантиришнинг прагмалингвистик хусусиятлари

Аннотация. Мақолада солиққа оид терминологик бирикма ва атамаларни шакллантиришнинг прагмалингвистик хусусиятлари хақида фикр юритилган. Ҳозирги кунда аҳолининг кенг қатламлари, мутахассислар, тадбиркорлар, солиқ тўловчилар ва бошқалар ўртасида иқтисодиёт ва солиқ тизимига бўлган катта қизиқиш туфайли кўплаб атамалар кенг тарқалди. Солиқ луғатини ўрганиш, солиқ терминологиясини халқаро солиқ ҳужжатлари контекстида ўрганиш зарурати туғилди.

Калит сўзлар. Солиқ, солиқ ҳужжатлари, халқаро солиқ ҳужжатлари, халқаро алмашинуви, иқтисодиёт, иқтисодий ҳамкорлик, рақобат, прагмалингвистика.

Турсуной Эргашева

Преподаватель кафедры

Гуманитарных наук и английского

языка фискального института

tursuoyergasheva99@gmail.com

+998995600199

Прагмалингвистические особенности налогового терминосочетания и терминообразования.

Аннотация. В статье рассматриваются налоговые терминосочетания и прагмалингвистические особенности терминообразования. В настоящее время в связи с большим интересом к экономике и налоговой системе среди широких слоев населения, специалистов, предпринимателей, налогоплательщиков многие термины получили широкое распространение. Возникла необходимость изучения налоговой лексики, изучения налоговой терминологии в контексте международных налоговых документов.

Ключевые слова. Налог, налоговые документы, международные налоговые документы, международный обмен, экономика, экономическое сотрудничество, конкуренция, прагмалингвистика.

Tursunoy Ergasheva

Teacher of the Department of Humanities and

English language of the fiscal institute

tursuoyergasheva99@gmail.com

+998995600199

Pragmalinguistic features of tax terminological combination and term formation.

Abstract. The article discusses the tax-related terminological combination and pragmalinguistic features of term formation. Nowadays, due to the great interest in the economy and the tax system among the general population, professionals, entrepreneurs, taxpayers, etc., many terms have become widespread. There was a need to study tax vocabulary, study tax terminology in the context of international tax documents.

Keywords. Tax, tax documents, international tax documents, international exchange, economy, economic cooperation, competition, pragmatic linguistics

Солиқ ислохотларини амалга ошириш натижасида ривожланаётган мамлакатлари иқтисодиётидаги чуқур ўзгаришлар, бозор типдаги иқтисодиётга ўтиш замонавий тиллар луғатида ўзгаришларга олиб келди: иқтисодий мазмуннинг хусусан солиқ тизимини мазмун моҳиятини англатувчи янги тушунча ва атамалар пайдо бўлди. Ҳозирги кунда аҳолининг кенг қатламлари, мутахассислар, тадбиркорлар, солиқ тўловчилар ва бошқалар ўртасида иқтисодиётга бўлган катта қизиқиш туфайли кўплаб иқтисодий атамалар кенг тарқалди. Солиқ луғатини ўрганиш, солиқ терминологиясини халқаро солиқ ҳужжатлари контекстида ўрганиш зарурати туғилди. Маълумки, иқтисодий терминология ҳар доим диққат марказида бўлган.

Тил тури - бу тилнинг бир-бири билан муайян муносабатда бўлган етакчи белгиларининг барқарор йиғиндиси бўлиб, бирон бир хусусиятнинг мавжудлиги ёки йўқлиги бошқа хусусият ёки бошқа хусусиятларнинг мавжудлиги ёки йўқлигини белгилайди. Халқаро солиқ ҳужжатлари концепциясини кўрсатувчи терминологик бирликлар мисолида инглизча ҳуқуқ терминологияси муаммолари кўриб чиқилади; дунёнинг турли чеккаларида солиқ атамаларидан фойдаланиш хусусиятлари ва қонуниятларини таҳлил қилади; солиқ ҳужжатларининг прагматингвистик хусусиятларини тушунчани лингвистик объективлаштиришнинг самарали воситаси сифатида синонимик қаторнинг аҳамияти кўрсатилади.⁷⁸

Ушбу мақоланинг асосий мақсади халқаро солиқ ҳужжатлари концепциясини белгиловчи соҳани ташкил этувчи прагматингвистик терминологик ибораларни ўрганишдан иборатдир. Ушбу аниқ концепцияни ўрганишни танлаш бир неча сабабларга кўра бўлган. Биринчидан, муҳим хусусият унинг ҳам ҳуқуқий, ҳам иқтисодий солиқ тавсифида ишлашидир. Иккинчидан, ушбу тушунчани тавсифлаш учун турли хил янги лингвистик усуллар қўлланилади, бу унинг аҳамиятини кўрсатади. Учинчидан, етарлича кенг синонимик қаторнинг мавжудлиги, бир томондан, ушбу концепцияни кўрсатадиган бирликларнинг ҳам интеграл, ҳам дифференциал хусусиятларини аниқлаш ва улар вакили бўлган аклий шахсларни, хусусан, рус ва ўзбек солиқ терминологиясини инглиз тилида чуқурроқ тушуниш учун зарур шарт-шароитларни яратади.

Кембриж университетининг таърифлари луғатида солиқнинг қуйидаги тавсифини беради: (an amount of) money paid to the government that is based on your income or the cost of goods or services you have bought.⁷⁹

⁷⁸ Маслова А.Ю. Введение в прагматингвистику / А.Ю. Маслова. // – М.: изд. «Флинта», изд. «Наука», 2008.

⁷⁹ <https://www.cam.ac.uk/> University of Cambridge

Россия Федерациясининг Солиқ кодексида солиқ деганда обязательный, индивидуально безвозмездный платеж, взимаемый с организаций и физических лиц в форме отчуждения принадлежащих им на праве собственности, хозяйственного ведения или оперативного управления денежных средств в целях финансового обеспечения деятельности государства и муниципальных образований.⁸⁰

Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексида Солиқ деганда Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетига ёки давлат мақсадли жамғармасига тўланадиган мажбурий беғараз тўлов тушунилади.⁸¹

Ушбу механизмларнинг барчаси амалда фаол қўлланилишига қарамай, ушбу кетма-кетликда келтирилган улар нафақат оддийдан мураккабга эволюцияни, балки бизнес ва давлат ўртасидаги муносабатлар табиатидаги эволюцияни ҳамда ўзига хос муроса топиш имкониятини англатади.. Шу билан бирга, бирликларнинг ҳар бири нафақат аниқ белгиланган семантик юкни, балки маълум бир маънони ҳам кўтаради. Хусусан, "солиқ тўлашдан бўйин товлаш" атамаси ноқонуний бўлган солиқ тўловларини камайтириш йўллари билан боғлиқ бўлган концепцияни кўрсатади. Ушбу атаманинг ўзига хос хусусияти - қонун билан дастлабки зиддият, унинг қасддан бузилиши.

Денотатив бегоналашувдан сўнг (бу аллақачон «taxavoidance» тушунчаси билан содир бўлмоқда) янги белгиловчиларни - эвфемистикларни танлаш босқичи келади. Бунинг учун, қоида тариқасида, ижобий аксиологик қўлланиш билан алмаштирилганлардан фарқ қиладиган лексик бирликлар танланади. Бу босқичда, албатта, синонимик қатор бирликларидан қайси бири унинг устунлигига айланишини аниқ аниқлаш қийин, аммо солиқ тўловларини камайтириш йўллари ҳақидаги концептуал ғояларнинг ўзгариши давом этиши шубҳасиздир. Шу билан бирга, "қонунийлик", «законность» тушунчалари ҳукмрон бўлиб қолади, лекин асосий эътибор қонунчиликни четлаб ўтишдан ортиқча баҳоланган «планирование», «режалаштриш» («taxplanning») ёки «улучшение», «яхшилаш» («taxoptimization») га утади.

Шунга алоҳида эътибор бериш керакки, қонунчиликни четлаб ўтишни концепциялаштирган ушбу туркумдаги ягона синоним бўлган солиқ бирлиги («taxavoidance» бирлигидан ташқари), биринчидан, паст частотали, иккинчидан, худди шу тушунчани ўз ичига олган доминантдан кейин, у қатор бирликлардан босқичма-босқич алмаштирилиб, "солиқ тўловларини қонуний йўл билан камайтириш", "снижение налоговых выплат законными средствами" тушунчасини объективлаштириб борилмоқда.

Инглиз, рус ва ўзбек тилларида номинациянинг таркибий турларини қиёсий ва типологик таҳлил қилиш қуйидаги тиллараро боғлиқликларни аниқлаш имконини берди.⁸²

⁸⁰ <https://www.nalog.gov.ru/html/nk.htm> Налоговый кодекс Российской Федерации

⁸¹ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. www.lex.uz

⁸² Terms of Reference to Monitor and Review Progress towards Transparency and Exchange of Information on Request for Tax Purposes (2016) [Text]. – Paris: OECD Publishing, 2016.

1. Содда сўз-терминлар - эквивалентлар ёки тўлиқ таржима ёзишмалар: tax – налог – солиқ, arrears – недоимка – қарз, excise – акциз – акциз.

2. Ҳосил ва қўшма сўзлар – тенгдошлар ёки тўлиқ таржима мувофиқликлари: taxation – налогообложение – солиққа тортиш, recovered – взимаемый – ундириш, lawfully – законно – қонуний.

3. Термин бирикмалари - эквивалентлар, ёки тўлиқ таржима ёзишмалар: rights and duties of taxpayers – права и обязанности налогоплательщиков-солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, tax violations – налоговые правонарушения – солиқ ҳуқуқбузарликлари.

Қисман эквивалентлик ва нозквивалентлик билан тавсифланган бир қатор атамалар таҳлил қилинади. Қисман таржима ёзишмаларига ўзларининг бир неча маъноларидан бирига мос келадиган полисемантик сўзлар киради, масалан: suit – иск – даъво; duty – пошлина – бож; treasury – казначейство – ғазначилик. Тўлиқ бўлмаган эквивалентлар атамалар бўлиб, улар орасида таркибий, семантик ёки структуравий-семантик ўзига хослик йўқлигини таъкидлаш мумкин, масалан: камеральная проверка – in-house tax verification – камерал солиқ текшируви, выездная налоговая проверка – on-site tax verification – жойида солиқ текшируви.

Таҳлил қилинаётган атама бирикмалари орасида қисман семантик мосликларни (таржимавий ўзгаришларни) ҳам қайд этиш мумкин: платежное поручение – authorization for payment – тўлов топшириқномаси, неписаное право (правовой обычай) – unwritten law – ёзилмаган қоидалар.

Эквивалент бўлмаган атамаларга бошқа давлат луғатида бўлмаган воқеликни билдирувчи атамалар киради, масалан: replevisor, writ of assistance; подъемные, выручка, кўтариш, даромад.

Кўриб чиқиладиган соҳадаги атамаларнинг тўлиқ ва эквивалент эмаслиги қуйидаги сабабларга кўра юзага келади:

- аналитик номинациялар таркибий қисмларининг мувофиқлигидаги фарқлар, масалан: каузальная сделка – contract with consideration – ҳисобга олган ҳолда шартнома;

- бир тушунчани белгилаш учун таққосланадиган тилларда ҳар хил турдаги номинациялардан фойдаланиш: доверенность – a power of attorney – ишончнома, отсрочка – a deferral payment (system) – тўловни кечиктириш, адвокат – barrister at law – адвокат, ценные бумаги – securities – қимматли қоғозлар.

- солиштирилаётган тилларнинг бирида мос воқеликнинг йўқлиги, масалан: replevisor – истец по иску о возвращении владения движимой вещью – кўчар мулкга эгалик ҳуқуқини қайтариш тўғрисидаги даъвода даъвогар.

Атамаларнинг жуда катта қисми рус терминологиясида атама учун янада қатъий талаблар, хусусан, мавзу номинативлиги талаби билан изоҳланади. Кўриб чиқиладиган терминологиянинг тилларидаги этимологик таркиби қуйидагича:⁸³

- қарзлар, хорижий инклюзивлар, ўзлаштирилган илдишларга асосланган сўзлар - 79% (акт, акциз, лицензия, ваколат), (инвойс, акциз, конфликт, лизинг);

⁸³ Statement of Outcomes of the meeting of the Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes (October 28-29, 2014) [Text]. – Paris: OECD Publishing, 2014.

- маҳаллий луғат - 21% (солиқ, қонунчилик, даромад).

Иқтисодиёт ва солиқ тизимидаги атамаларнинг тахминан 75% лотин ва юнон тилларидан олинган атамалардир. Тахминан 25% инглиз тилидан (форфейтинг, лизинг), француз тилидан (молия, назорат), немис тилидан (вексел, фонд биржаси), италян тилидан (валюта, инкассо) ва бошқалардан олинган қарзлардир. Аммо шуни таъкидлаш керакки, асосий даврдаги янги атамалар асосан инглиз тилидан олинмоқда.

Инглиз солиқ терминологиясининг ўрганилаётган қатлами қуйидаги этимологик таркибга эга:

- ўзлаштирилган сўзлар, семантик ҳисоблар ва ўзлаштирилган элементлар асосида тузилган сўзлар (tax, legislation, budget, customs) - 88%;

- маҳаллий луғат (right, duty, law, setoff, deal) - 12%.

Кўпгина атамалар (82%) лотин ва француз илдизларига эга (legal acts, procedure, tax base, license, taxation, arbitrary).⁸⁴

Шундай қилиб, таҳлил қилинаётган тилларда хорижий солиқ терминологиясини олиш соф лингвистик ва экстралингвистик омилларга боғлиқ бўлиб, асосий ролни иккинчиси ўйнайди. Инглиз тилидаги солиқ терминологиясининг алоҳида бирликларини рус ва ўзбек тилларига ўзлаштириш жараёнига таъсир этувчи асосий тилдан ташқари омил сўнгги иқтисодий ва ҳуқуқий ўзгаришлар ҳисобланади. Унинг халқаро иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий соҳага кириши билан боғлиқ жараёнлар ҳам муҳим рол ўйнайди, бунда инглиз тили халқаро алоқа воситасидир.

Кўриб чиқиладиган атамалар, тизимларнинг тиллараро ўхшашлиги ҳар бир тил учун атама яшашнинг энг такрорий усулларида фойдаланишда намоён бўлади. Инглиз тилининг ушбу тизимидаги кўп миқдордаги қарзлар унинг сўз бойлигининг ўзига хослиги билан изоҳланади, уларнинг шаклланишига узок вақт давомида бир нечта хорижий манбалар таъсир кўрсатган.

Таржимавийликка эришиш учун асос солиқнинг универсал функциясида ётади, у тегишли атама тизимларини шакллантиришда асосий тушунча бўлиб хизмат қилади ва фарқлар қуйидагилар билан белгиланади:

- ҳуқуқ манбалари;

- солиқларни йиғиш ва тўлашнинг коммуникатив ҳолати концепциясини институционализация қилиш; иштирокчиларнинг мақоми, солиқ мажбуриятлари ва солиқ назорати тўғрисида тушунчалар, мақсадлар, мақсадлар ва фойдаланиладиган воситалар;

- ҳуқуқ ҳақидаги қоидалар ва ҳуқуқ ва ҳуқуқбузарлик тушунчаларини фарқлаш;

- ҳар бир алоҳида давлатда солиқларнинг ҳар хил табақаланиши;

- солиқ режимини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари;

- тил эгалари қонунчилигида солиқ қонуни мавжуд бўлса, Буюк Британияда у ҳуқуқнинг махсус тармоғи сифатида ажратилмаган. Шунинг учун рус ва ўзбек тилларида тегишли терминология солиқ ҳуқуқи терминологияси, инглиз тилида эса

⁸⁴ Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters (2014) [Text]. – Paris: OECD Publishing, 2014.

солиққа тортиш терминологияси деб юритилади. Атамаларни шаклланиши марказида налог – солиқ – tax. тушунча туради: Унга энг яқин тушунча: йиғим-сбор -charge.

Налог – солиқ- tax атамаларининг прагматингвистик хусусиятлари шундан иборатки, уларнинг ҳар бирининг мазмунида умумий семантик компонент – концептуал гиперсема мавжуд бўлиб, бу уларнинг инглиз, рус ва ўзбек тиллари тизимида ўзаро боғланишига ёрдам беради. солиқ ҳукуқи тушунчаларининг бир қатор умумий илмий ва махсус белгилари билан. Қолган атамалар дифференциал семантик компонентларни - гипосемаларни ўз ичига олади, бу уларнинг солиқ ҳукуқининг турли воқеликларига ва уларни амалга ошириш соҳаси билан боғлиқ тушунчаларга ҳаволасини кўрсатади. Бундан ташқари, улар функционал семантик компонентни ҳам ўз ичига олади, бу уларнинг ўхшаш лексик-семантик мослигини ва функционал-стилистик тегишлилигини кўрсатади.

Даромад солиғи - подоходный налог –income tax каби атама бирикмалари, мос равишда, аниқ тушунчаларнинг белгиларидир. Инглиз тилидан фарқли ўлароқ, рус ва ўзбек тилларидаги "солиқ тизими" концептуал соҳасини 3 ва 2 блокдан иборат қилиб кўрсатиш мумкин: Россия солиқ тизми- федерал, минтақавий, маҳаллий солиқга ажратилса, Ўзбекистон солиқ тизими умумдават ва маҳаллий солиқларга ажратилади. Ушбу блоклар ўз навбатида 3 та тематик қаторни ташкил қилади. Масалан, "федерал солиқлар", "умумдават солиқлар" блоклари қуйидаги тематик қаторларни ўз ичига олади: ҚҚС, акцизлар, даромад солиғи, капитал даромад солиғи, жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиғи, давлат божи, давлат ва бюджетдан ташқари жамғармаларга ажратмалар, божхона тўловлари Россия Федерациясида ҳам, Ўзбекистон Республикасида ҳам умумдават миқёсидаги солиқ ва тўловлар ҳисобланади.

Тематик туркумларнинг ҳар бири солиқнинг умумий тушунчасига нисбатан тур бўлган, аммо ушбу тематик туркумнинг тушунчаларига нисбатан камроқ умумий ва аниқроқ тушунчалардан ташкил топган марказий концепция асосида тузилган. Таққослаш шуни кўрсатадики, концептуал соҳага тегишли атамаларнинг тематик гуруҳлари: солиқ-налог- tax солиштирилган тилларда бир вақтнинг ўзида концептуал-мавзуй ва лексик-семантик гуруҳлар сифатида ишлайди. Ушбу лексик-семантик гуруҳларни ташкил этувчи лексик-грамматик бирликларнинг ҳар бири солиқ тўғрисидаги асосий тушунчани содда сўз-сўзлар билан тартибга солиш ва аниқлаштиришга ҳисса қўшади: Налог- tax-солиқ, сбор- charge-йиғим, акциз- excise-акциз.

Солиқ луғатини ўз ичига олган ҳукуқий матнлар асосан рационал фикрлашнинг намунасидир. Институтлашган ҳукуқий нутқда концептуал соҳа налог, солиқ (tax)ни ташкил этувчи атамалар ҳавола вазифасини бажаради. Улар налог (солиқлар) ва сбор (йиғимлар) билан боғлиқ ўзига хос ва ўзига хос тушунчаларни билдиради.

Тадқиқот натижасида ўрганишлардан келиб чиққан ҳолда қуйидаги хулосаларни келтириш мумкин.

- Терминологик тизимни иқтисодий ва ҳукуқий терминология доирасида алоҳида сегментда ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

• Солиқ терминологияси динамиклик ва тараққиёт ходисаси билан тавсифланади, бу эса янги атамаларнинг пайдо бўлишига олиб келади, бу эса келажакда такомиллашиш жараёнига олиб келади.

• Таҳлил қилинаётган терминологик тизим инглиз тилининг тегишли атамалари билан мос келиши билан тавсифланади, бу бутун иқтисодиётнинг халқаро характери кўрсатади ва солиққа тортиш терминологик фондининг кенгайишига таъсир қилади. Семантизация таъриф, талқин, тавсиф тушунчаларини ўз ичига олади. Инглиз, рус ва ўзбек солиқ терминологиясида умумий, тавсифловчи ва ҳаволали таърифлар мавжуд.

Терминология таҳлили концептуал даражада боғланган касбий аталган номларни тасдиқлайди, улар орасидаги ҳосилавий ва синтагматик боғланишлар унчалик сезилмайди. Бироқ, атамалар каби, улар терминология, бу ҳолда солиқ терминологияси концептуал ресурсларни жалб қиладиган профессионал тарзда тугатувчи майдонни ташкил қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. www.lex.uz
2. <https://www.cam.ac.uk/> University of Cambridge
3. <https://www.nalog.gov.ru/html/nk.htm> Налоговый кодекс Российской Федерации
4. Маслова А.Ю. Введение в прагматистику / А.Ю. Маслова. // – М.: изд. «Флинта», изд. «Наука», 2008.
5. Terms of Reference to Monitor and Review Progress towards Transparency and Exchange of Information on Request for Tax Purposes (2016) [Text]. – Paris: OECD Publishing, 2016.
6. Statement of Outcomes of the meeting of the Global Forum on Transparency and Exchange of Information for Tax Purposes (October 28-29, 2014) [Text]. – Paris: OECD Publishing, 2014.
7. Standard for Automatic Exchange of Financial Account Information in Tax Matters (2014) [Text]. – Paris: OECD Publishing, 2014.